

Ірина ГАЮК

кандидат філософських наук, старший викладач
кафедри менеджменту мистецтва ЛНАМ

ВІРМЕНСЬКИЙ СЛІД У ЖИТТІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

***Анотація.** Аналізується роль вірменів у житті та творчості Т. Шевченка і значення особистості й творчої спадщини поета для вірмен. Зазначено, що окремі віхи життя поета позначені прямим або опосередкованим впливом їхньої культури та традицій, а для вірменської культурно-інтелектуальної еліти постать поета втілювала прагнення самих вірмен до національної незалежності, тому його життя і творчість часто ставали предметом дослідження вірменських учених. Особливу увагу приділено шевченкознавчим студіям М. Шагінян.*

Ключові слова: вірмени, культура, народ, поет, творчість, художник.

Вірменська діаспора України — одна з найдавніших і найбільших у Європі. Упродовж століть вірмени оселялися в різних кутках української землі, створювали свій особливий світ — оазу Сходу. Водночас, вони ніколи не ворогували з автохтонами, а мирно й плідно співіснували, додаючи нових барв цій землі.

Актуальність статті пояснюється просто: постать “Українського Прометея” — так назвав Шевченка на початку ХХ ст. вірменський письменник Оваким Соломін — буде завжди актуальною для української духовності, української культури, української державності. А сама українська культура складалася у взаємодії з етнонаціональними культурами інших народів, і культура вірменської діаспори була важливою складовою цього різноманіття.

Тему розвідки можна розглядати у двох площинах: перша — вірмени в житті самого поета, а друга — значно ширша, — це значення постаті Т. Шевченка в житті вірмен.

Питання щодо місця вірмен у житті поета зазвичай зводиться до вже добре відомого факту — першим його академічним учителем малювання був знаний художник, вірменин за походженням Ян Рустем або, як його назвали литовці, Йонас Рустемас (1762-1835). Рустем народився у вірменському передмісті

Константинополя Пера, ріс сиротою, а коли йому було близько 10-ти років, на здібного хлопчика звернув увагу відомий польський меценат Адам Чарторийський. Князь вивіз його до Польщі, де той отримав прекрасну освіту: навчався у Варшаві в Жана-П'єра Норблена та Марчелло Баччареллі, в 1788-1790 рр. — у Німеччині. 1798 р. Ян Рустем переїхав до Вільна, де від 1811 р. працював на посаді професора університету, очолював університетську художню школу, був відомим портретистом, писав картини на побутову, історичну тематику, жанрові сценки. У львівських музеях зберігається кілька його робіт.

1828 р. Тарас разом із своїм паном П. Енгельгардом приїхав до Вільна, де вони прожили до 1831 р. За цей час саме Рустем дав талановитому хлопцеві шість уроків малювання. Ймовірно, у майстра Т. Шевченко мав можливість спілкуватися з патріотично налаштованими поляками та литовцями, які брали участь у Польському повстанні 1830 р., а серед них були й вірмени. Так, тоді у Вільно жила родина Словацьких. Ян Рустем був добре знайомий з професором медицини Віленського університету Августом Бекю — вітчимом відомого польського поета і драматурга Юліуша Словацького. Відомі кілька портретів Августа Бекю пензля Яна Рустема, один з яких зберігається у Львівській галереї мистецтв [1, 9-10] (іл. 1). Ю. Словацький був вірменського роду — його матір'ю була донька управителя господарством Кременецького ліцею вірменка Саломея Янішевська, а батько — викладач риторики та поезії цього ж ліцею Евзєбіуш Словацький. У Віленському університеті до 1829 року вчився і сам Юліуш. Якщо про вірменські корені матері Юліуша відомо напевне, то про батька таких відомостей немає. Однак, у тих часах жили в Україні й Словацькі-вірмени. Так, мати передостаннього львівського вірменського архієпископа-митрополита, вірменського Золотоустого, як його називали за надзвичайний дар красномовства, Ісаака Ісаковича була Ріпсіме Словацька [2, 136].

Український дослідник В. Жадько писав, що Т. Шевченко все своє життя пам'ятав про навчання в Яна Рустема [3]. Як доказ він наводить уривок з його листа до польського історика та художника Броніслава Залеського (1820-1880), написано-

го в Новопетровському укріпленні 10 лютого 1855 року: “Ты спрашиваешь меня, можно ли тебе взять кисть и палитру. На это мне отвечать тебе и советовать довольно трудно, потому что я давно не видал твоих рисунков. И теперь я могу тебе сказать только, что говаривал когда-то ученикам своим старик Рустем, профессор рисования при бывшем Виленском университете: “Шесть лет рисуй и шесть месяцев малой и будешь мастером”. И я нахожу совет его весьма основательным. Вообще, нехорошо прежде времени приниматься за краски. Первое условие живописи — рисунок и круглота, второе — колорит. Не утвердившись в рисунке, братья за краски — это все равно, что отыскивать ночью дорогу” [4, 87-88] (іл. 2).

Вірменський дослідник В. Арутюнян знайшов у Вільнюсі відомості, які свідчать про те, що Ян Рустем не полишав свого талановитого учня й надалі — він також брав участь у звільненні Т. Шевченка з кріпацтва [5, 204].

2012 року світ побачила книга відомого шевченкознавця З. Тарахан-Берези “Заворожи мені, волхве...”, у якій вперше в Україні вміщено репродукцію “унікального портрета 16-річного Тараса Шевченка (1829-1831 рр.)”. Портрет, який нині зберігається у приватній колекції в Санкт-Петербурзі, походить зі збірки відомого шевченкознавця Єремії Айзенштока. Петербурзький дослідник цього портрета Луїза Целіщева визначила автора картини як невідомого художника з кола Яна Рустема віленського періоду життя Т. Шевченка. До цього часу найранішим зображенням поета вважався його автопортрет 1840 р. у віці 26 років [6].

Зі спогадів Т. Шевченка довідуємося, що в Петербурзі він познайомився і з Іваном Айвазовським (Гованнес Айвазян, родина якого була із станіславських вірмен). Однак Т. Шевченко ставився до відомого мариніста не надто прихильно, і вони не особливо контактували, але досліджуючи творчість останнього, багаторічний директор Феодосійської картинної галереї ім. І. Айвазовського Микола Барсамов писав: “Близькість до Гоголя, Штернберга та Шевченка безумовно сприяли розвитку його інтересу до України та розумінню” [7, 75].

Останні сім років свого заслання Т. Шевченко провів у

Новопетровському укріпленні — невеликому поселенні на крайньому заході півострова Мангишлак. Саме там відбулося його ближче знайомство з простими незрусифікованими або полонізованими вірменами. Н. І. Ускова у спогадах про Т. Шевченка так описувала це Богом забуте місце: “Невелика огорожена церква, комендантський дім, лікарня та декілька цегляних флігелів для нижчих чинів та офіцерів, пофарбованих у жовтий казенний колір — оце й вся фортеця. Коло неї під горою декілька вірменських лавок, а навколо голий степ і жодних ознак рослинності” [8, 241]. Очевидно, це сусідство й спонукало письменника зацікавитися історією та звичаями місцевих вірменських переселенців, а цей інтерес ще більше “підіграла” його зустріч на іменинах коменданта поселення з вірменським священиком, який приїхав туди для задоволення духовних потреб місцевих вірмен. За спогадами М. Савічева, священик виявився людиною надзвичайно розумною та освіченою, “не католик, а григоріанець, і розмовляв російською досконало” (григоріанець — тобто священик Вірменської Апостольської Церкви — такою є її офіційна назва. Лише після завоювання Кавказу, 1836 р. уряд царської Росії в спеціальному “Положенні” наказав змінити її офіційну назву на “Вірмено-григоріанська Церква”. Самі вірмени, попри високе вшановування св. Григорія Просвітителя, свою Церкву ніколи так не називають). Т. Шевченко спілкувався зі священиком упродовж практично всіх іменин, а тривали вони від ранку до пізньої ночі [9, 478]. Згодом українські шевченкознавці з’ясували, що співрозмовником Тараса Григоровича був священик Астраханської вірменської церкви Міней Мхітарович Мхітаров [10, 129]. Ці знайомства пізніше надали поетові можливість відтворити колорит життя місцевих вірмен у повісті “Близнюки”.

С. Амірян зазначає, що через багато років ці місця відвідав вірменський письменник Оваким Соломін (1864-1919), який у статті 1911 р. “Тарас Шевченко. Український Прометей” розказав: “Доводилося нам чути про Шевченка від вірмен Мангишлака. Вони ставилися до поета з великою любов’ю та відзивалися про нього з похвалою” [10, 129].

Існує певна духовна та історична спорідненість у долях ві-

рменського та українського народів. Яскраво це помітно, у тому числі, у відносинах Вірменії та України з Росією. Тож для вірмен Т. Шевченко також був уособленням їхнього прагнення до незалежності та національного відродження, про що свідчать відгуки вірменської громадськості на сторіччя з дня народження Т. Шевченка. Так, Ерванд Гарагаш написав і спробував 1914 р. надрукувати статтю про Шевченка в тифліській вірменській газеті “Мшак”, однак зробити цього не вдалося, оскільки царський уряд заборонив відзначати ювілей поета. Упродовж 1911-1914 рр. у вірменській пресі з’явилася низка статей про Т. Шевченка — О. Соломіна “Тарас Шевченко. Український Прометей”, А. Хнкояна “Незабутній Тарас”, А. Багдасаряна “Тарас Шевченко” [11, 64-65]. 6 березня 1911 р. у Баку відбувся Шевченківський вечір, де виступив представник “Вірменського культурного союзу”, відзначивши, що “український народ виробив прекрасну звучну мову, ... дав світу Шевченка, свою літературу, свою музику” [11, 66-67].

Особливе місце посідає постать Т. Шевченка у творчості видатної письменниці, літературознавця, перекладача, дослідника та популяризатора світової літератури, члена-кореспондента АН Вірменської РСР М. Шагінян (1888-1982). І не лише тому, що на основі монографії “Тарас Шевченко” вона захистила дисертацію і отримала ступінь доктора філологічних наук. Саме з шевченківської монографії починається низка історико-біографічних творів письменниці про фундаторів національних літератур інших народів. Сама М. Шагінян згодом писала, що “дослідження творчості Тараса Шевченка допомогло мені потім у моїх роботах про Гете, Яна Амоса Коменського, Вільяма Блейка та вірменських класиків — Мікаела Налбандяна, Хачатура Абовяна” [12, 72].

У передмові до нового видання монографії “Тарас Шевченко” (1964 р.) вона написала, що ця праця — “не монографія. Мета моєї роботи — дати читачеві живий образ Шевченка — творця та мислителя”. І попри очевидний науковий характер праці, це їй вдалося. Будучи переконаною комуністкою, М. Шагінян водночас завжди була людиною щирою і доброю, і до того ж, надзвичайно працьовитою. А це неодноразово призводило до

“випадання” за рамки радянської ідеології. 1925 р. В. Ходасевич у мемуарному нарисі дуже точно охарактеризував М. Шагінян, з якою познайомився ще 1906 р.: “Мені подобалася Марієтта. Це, можна сказати, була вісімнадцятирічна плутанина з численних ідей... В ідеях, теоріях, школах, науках та напрямках вона розбиралася погано, однак завжди була чимось захоплена. Так само погано розбиралася і в людях, в їхніх стосунках, однак мала добре серце і, розмахуючи картонним мечем, постійно летіла кого-небудь захищати або поборювати...”. І, як засвідчують всі, хто знав М. Шагінян, ці риси характеру вона зберігала до кінця свого життя. Однак, її щирість, захопленість предметом дослідження, наукова сумлінність, помножені на цілковиту відсутність політичної заангажованості, часто заводили письменницю неприпустимо далеко з точки зору радянської ідеології. Так було з її Ленініаною — М. Шагінян була однією з перших, хто почав писати історико-біографічні книги про родину Ульянових. Та працюючи в архівах, вона з’ясувала, що батько Леніна мав калмицькі корені, а дід по матері був євреєм, про що також написала в книзі. У той час вважалося, що подібний матеріал компрометує “світле ім’я вождя”, і 1936 р. книгу “Родина Ульянових” за особистим наказом Сталіна внесли до списку заборонених. Заборону було скасовано лише після його смерті, 1956 р.

Схожа історія могла статися і з книгою про Т. Шевченка: М. Шагінян ввела в науковий обіг нові факти з його біографії, знайшла в архівах малюнки художника, розшукала невідомі до того часу уривки з драми “Микита Гайдай” тощо. Однак створений нею образ поета не надто відповідав сформованому радянською пропагандою образу борця з царизмом, тож не дивно, що дисертація викликала невдоволення окремих учених, про що свідчать листи М. Шагінян до П. Тичини 1843 р., у одному з яких вона просить Павла Григоровича надати офіційний відгук на її дисертацію “Тарас Шевченко” у зв’язку з протилежними відгуками російських і українських учених [13, 4-11]. П. Г. Тичина тоді підтримав дослідницю, і дисертація була успішно захищена. Про значущість цієї праці М. Шагінян для України свідчить і той факт, що 2013 р. за ініціативи Рівненського відділення товариства “Просвіта” її монографію “Тарас Шевченко” перевидали.

В. Кудрін наводить цікавий і важливий факт з життя М. Шагінян, коли вона відмовилася зробити підрядковий переклад віршів Тараса. Вона пише: “Но как ни естественно и справедливо иметь “Кобзаря” на русском языке, все же я считаю (да и Шевченко по-своему завещал нам это), что каждый русский может и должен читать “Кобзаря” по-украински. Читать его в оригинале очень легко, настолько же легко, насколько труден перевод Шевченко на русский язык, и именно в силу близкого родства обоих языков”. І потім додає, що українська мова звучить гостріше, емоційніше, м’якше, схвильованіше, вона надає зовсім інший тембр тим самим словесним кореням і поняттям, які є в обох мовах [14].

Що значили вірмени в житті Т. Шевченка, що значив Шевченко для вірмен? Короткий нарис лише може дати настрій на відповіді. Адже Т. Шевченка ще треба відкривати для себе самій Україні — не формально, як гасло, а через живе осмислення і входження його поетичної та художньої спадщини в буттєвий світ вже не народу, а нації. Для вірмен, більшість яких віками живе поза межами своєї історичної Батьківщини, питання відтворення та захисту своєї національної історичної пам’яті, захист своєї культури є не менш важливими, аніж для українців. А тому Т. Шевченко, якого не випадково називають Пророком українського народу, через подібність історичної долі двох народів, сприймається, особливо культурно-інтелектуальною елітою вірмен, і як пророк вірменського народу.

1. *Treter M.* Pamiątki po Słowackim w Muzeum im. Lubomirskich we Lwowie. — Lwów, 1910. — 12 с. 2. *Lechicki Cz.* Kościół Ormiański w Polsce (Zarys historyczny). — Lwów, 1928. — 182 с. 3. *Жадько В.* Оточення Шевченка. Ян Рустем // “Кримська Світлиця”, № 46, 15.11.2013. — [Електр. ресурс]. — Режим доступу: <http://svitlytsia.crimea.ua/?section=article&artID=12549>. 4. *Шевченко Т.* Повне зібрання творів: у 12 т. Т. 6. — К., 2003. — 632 с. 5. *Арутюнян В.Н.* Страницы из истории армяно-украинских связей в области изобразительного искусства // Исторические связи и дружба украинского и армянского народов. — Ереван, 1971. — Вып. 3. — 232 с. 6. *Тарахан-Береза Э.* “Заворожи мені, волхве...”. — К.: “Мистецтво”, 2012. — 351 с. 7. *Барсамов Н.С.* И. К. Айвазовский. — М.: Искусство, 1962. — 185 с. 8. *Зарянка М.С.* Спогади Н. І. Ускової про Т. Г. Шевченка // Спогади про Тараса Шевченка. — К.: Дніпро,

1982. — 547 с. **9.** Савичев Н. Кратковременное знакомство с Т.Г. Шевченко. Казачий вестник, 24-27 мая 1884 г. // Спогади про Тараса Шевченка. — К. : Дніпро, 1982. — С. 255-264. **10.** Амирян С.Г. Армянские знакомства Тараса Шевченко // [Електр. ресурс]. — Режим доступу: [http://arj.asj-oa.am/4019/1/1984-2\(123\).pdf](http://arj.asj-oa.am/4019/1/1984-2(123).pdf). — С. 123-131. **11.** Шубравский В.Е. Отклики армянской общественности на Шевченковские юбилеи 1911 и 1914 годов // Исторические связи и дружба украинского и армянского народов. — К. : Наук. думка, 1965. — С. 64-68. **12.** Шагинян М. Единство, рождённое в борьбе и труде. — М. : Сов. писатель, 1972. — 441 с. **13.** Київський державний музей-архів. — Ф. 464. — Оп. I. — Спр. 7858. — Арк. 4-7, 8-11. **14.** Кудрин В. Шагинян отказалась переводить Шевченко. Почему? // Ежедельник "2000". — № 10 (211), 5-11 березня 2004 з посиланням на зібрання творів М. Шагинян, т. 9. — [Електр. ресурс]. — Режим доступу: 2000.net.ua/2000laspekty/4026.

Annotation

Iryna Hayuk. Armenian trace in Taras Shevchenko's life. The article is devoted to the question of the role of Armenians in T. Shevchenko's life and the role and value of his person and creative heritage of the poet for Armenians. Some milestones of Shevchenko's life are noted by direct or indirect influence of Armenian culture and traditions. Person of T. Shevchenko is embodied aspiration and will of Armenians to national-cultural independence for the Armenian intellectual-cultural elite. That's why his life and creativity became often a subject of studying of the Armenian scholars. The special attention has been given to the Shevchenko's researches of known writer Marietta Shaginjan which has protected the thesis for a doctor's degree on the basis of the monography "Taras Shevchenko".

Key words: Armenians, culture, the people, poet, creativity, artist.

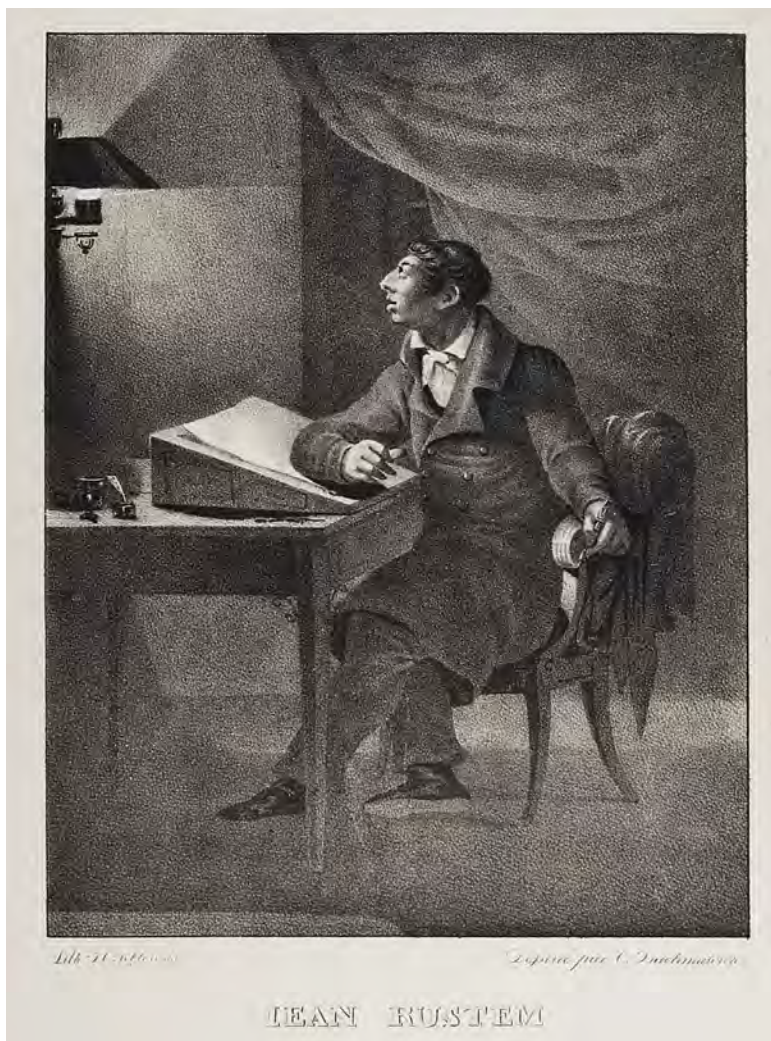
Аннотация

Ірина Гаюк. Армянський слід в житті Тараса Шевченка. В статті розглядається питання про ролі армяв в житті і творчестві Т. Шевченка і про значення особистості і творчого насліддя поета для армяв. Відокремлені вехи життя Т. Шевченка відзначені прямим або опосередкованим впливом культури і традицій армяв. Тоді як для армянської інтелектуально-культурної еліти особистість Т. Шевченка втілювала прагнення і волю самих армяв до національно-культурної незалежності, і поетову його життя і творчість часто становились предметом вивчення армянських учених. Особливу увагу приділено шевченковедческим дослідженням Марієтти Шагинян.

Ключевые слова: армяне, культура, народ, поет, творчість, художник.

Рустем Ян. Портрет Августа Людвіка Бекю (вітчима Юліуша Словацького). П., о. 59,5х49,5. Інв. № Ж-4924, 1820 р.
Львівська галерея мистецтв.

Портрет Яна Рустема (1762–1835). П., літографія. 25x18,5.
Інв. № Г-6247. Художник невідомий., ХІХ ст.,
Львівський історичний музей